

УДК 37.015.31«19/20»:613.42(045)

РОЛЬ БАТЬКІВ У ПРОЦЕСІ СТАТЕВОРОЛЬОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ В ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСКУСІЯХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Онпченко О.І.

*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

Автором статті зазначає, що більшість дослідників розглядали статеве виховання як систему запобіжних заходів, що мають опікувати молодь від вульгарних з погляду моральності вчинків, розвивати почуття сором'язливості й охайності, зміцнювати волю. Особливу роль педагоги відводили питанню участі родини в статевому вихованні дітей, пропонуючи батькам: розвивати фізичні й духовні якості дітей; в родині атмосферу, що сприяє формуванню твердих моральних якостей, домагатися довіри дітей до батьків; прагнути відгородити дітей від розбещуючих джерел інформації; у делікатній і доступній формі знайомити дітей із зародженням життя, застерігати від необдуманих учинків.

Ключові слова: статево-рольова соціалізація, статеве виховання, морально-вольові якості, гігієна цнотливості.

РОЛЬ РОДИТЕЛЕЙ В ПРОЦЕСЕ ПОЛОВОРОЛЕВОЙ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ І ПОДРОСТКОВ В ПЕДАГОГІЧЕСКИХ ДИСКУСІЯХ В НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА

Онпченко О.І.

*КП «Харьковская гуманитарно-педагогическая академия» Харьковского
областного совета*

Автор статті показує, що більшість дослідників розглядали статеве виховання дітей і підлітків як систему предупредительних заходів, призначених охороняти дітей і підлітків від пошлостей з точки зору моральності поступків, розвивати почуття сором'язливості і чистоплотності, зміцнювати волю. Особливу роль педагоги відводили питанню участі родини в статевому вихованні дітей, пропонуючи батькам: розвивати фізичні й духовні якості дітей; в родині атмосферу, що сприяє формуванню твердих моральних якостей, домагатися довіри дітей до батьків; прагнути відгородити дітей від розбещуючих джерел інформації; у делікатній і доступній формі знайомити дітей із зародженням життя, застерігати від необдуманих учинків.

участия семьи в половом воспитании детей, предлагая родителям: развивать физические и духовные качества детей; создавать в семьях атмосферу, способствующую формированию твердых нравственных качеств, добиваться доверия детей к родителям; стремиться оградить детей от развращающих источников информации; в деликатной и доступной форме знакомить детей с зарождением жизни, предостерегать от необдуманных поступков.

Ключевые слова: полоролевая социализация, половое воспитание, морально-волевые качества, гигиена целомудрия.

THE ROLE OF PARENTS IN THE PROCESS OF SEX-ROLE SOCIALIZATION OF CHILDREN AND ADOLESCENTS IN PEDAGOGICAL DISCUSSIONS IN THE EARLY TWENTIETH CENTURY

Onypchenko Oksana

Municipal establishment «Kharkov humanitarian pedagogical academy»

Most researchers considered sexual education as a system of precautionary measures that should protect young people from vulgar in terms of the morality of deeds, develop a sense of shyness and neatness, and strengthen the will. The teachers were determined a special roles to the issue of family participation in the sexual education of children. Parents were offered: firstly, to develop the physical and spiritual qualities of children, and secondly, to create an atmosphere in families that promotes the formation of correct moral qualities, to seek the trust of children in their parents; thirdly, to strive to protect children from corrupting sources of information, and finally, fourthly, to acquaint children in delicate and accessible way with the birth of life, to warn from wrong actions.

The great experience of foreign and domestic teachers, psychologists and hygienists in the field of sexual education at the beginning of the 20th century became the source of the researching: M. Andreevskaya, J. Bedley, A. Bernshtein, P. Blonskii, A. Virenius, M. Volkov, G. Zorengfree, K. Zhytomyrsky, V. Zhuk, K. Lebedintsev, B. Liberman, E. Lozynsky, A. Molly, F. Paulsen, V. Polovtsev, V. Polovtseva, M. Rubinshtein, I. Simonov, L. Sedov, V. Tarnovsky, etc...

E. Lozinsky made a lot of interesting and useful material regarding the requirements for the preparation of parents for sexual education by E. Lozinsky: from the indication of the necessary moral qualities of parents, the ability to keep the rules of hygiene, the right way of feeding and dieting children, as well as the creation of the so-called "hygiene of chastity". His ten-rulled-program included both, physical-hygienic and moral-educational components.

Among parents, one can give a classification regarding their attitude to the special task of the sexual education of children: the first category - fathers and mothers, whose due to their moral qualities and way of life are not able to consciously relate to their educational tasks in general; The second category is the parents who care about the upbringing, and especially about sexual education, is simply not due to the difficult and unceasing extraction of means of life. The third category is made up of those parents who, on the one hand, are constantly worried about the proper education of their children to the smallest detail of their lives, and on the other hand - by all means, avoid managing children anything related to the sexual area and systematically reject all conversations with them on this topic, motivating it by the fact that they themselves were brought up this way. And, finally, the fourth category of parents who also consciously relate to their educational responsibilities, but at the same time, fundamentally deny the need and utility of familiarizing children with the sexual sphere of human life, considering that it is quite sufficient for healthy sexual development of the child to surround him or her with pure family-moral situation, removing from it anything that can affect the imagination and feelings.

It should be noted that in the history of domestic pedagogical thoughts and contemporary literature devoted to this problem, the role-sexual principle in the sexual education of children was often put forward: the daughters in these matters should be brought up by the mother and the sons – by father (K. Sidorovich); some researchers were categorically against of the participation of parents in the sexual education of children (V. Caneline), noting that, most parents have a moral impact on children and do not have the appropriate psychological and pedagogical skills and

abilities, and therefore should be done by specialists: either a teacher, or even better - a doctor.

Key words: sex-role socialization, sex education, moral-volitional qualities, hygiene of chastity.

Постановка проблеми. Однією з найбільш актуальних проблем сучасної педагогіки є проблема статевої соціалізації дітей та підлітків, зокрема через відповідне організоване статеве виховання. Реаліями нашого життя стали захоплення молоді західною культурою, ігнорування норм моралі, прагнення наслідувати новим кумирам, що проповідують уседозволеність, зневага традиціями й звичаями народу. Дуже помітні стали втрата школою й родиною лідируючих позицій у справі виховання, відсутність елементарного контролю за ЗМІ, де найчастіше майже відкрито проповідується статева розбещеність, що призвело до того, що в країні різко зросла кількість підлітків, що вступають у статеві зв'язки ще в середній школі, збільшилося число ранніх вагітностей, загострилася ситуація з поширенням венеричних захворювань. Одним зі шляхів виходу із зазначеної ситуації є звертання до історичного досвіду статевого виховання, його переосмисленню в контексті сучасної дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш ґрунтовні дослідження у галузі теоретичних засад статевої соціалізації дітей та підлітків означеного періоду внесли: Кравченко Т. В. «Статеве виховання школярів у вітчизняній педагогічній теорії та практиці 20-30 років ХХ століття» (2009), Кравець В. П. «Статева соціалізація та підготовка учнівської молоді до сімейного життя у педагогіці та шкільній практиці зарубіжних країн» (2009); Турутін Е. С. «Соціокультурний і освітній контекст виникнення питання статевого виховання дітей у дискурсі російської педагогіки» (2010); Міжева С. Р. «Проблеми статевого виховання у вітчизняній школі і педагогіці кінця ХІХ – початок ХХ ст.» (2011), Бялик О. В. «Суспільно-історичні передумови статевого виховання учнівської молоді» (2015), Кравець В. П. «Сексуальна педагогіка» (2016).

Формулювання мети статті. Здійснити ретроспективний аналіз стану розвитку питання статевої соціалізації дітей та підлітків на початку ХХ століття в працях вітчизняних та зарубіжних педагогів, лікарів та громадських діячів. Показати шляхи вирішення проблеми статевого виховання в школі та в родині, надати рекомендації батьками стосовно статевого виховання дітей.

З огляду на поставлену мету ми виділяємо такі **завдання**:

1. Проаналізувати історичний досвід виникнення питання статевого виховання та статевої просвіти дітей та підлітків на початку ХХ століття. 2. На основі джерельного аналізу проблеми виявити внесок вітчизняних і закордонних педагогів, психологів, лікарів, громадських діячів у розв'язання завдань статевої соціалізації дітей та підлітків. 3. Висвітлити діяльність вітчизняної школи й батьків щодо впровадження статевого виховання учнів на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість дослідників розглядали статево виховання як систему запобіжних заходів, що мають опікувати молодь від вульгарних з погляду моральності вчинків, розвивати почуття сором'язливості й охайності, зміцнювати волю. Майже однотайно педагоги закріплювали за сім'єю функції провідного інституту статевого виховання. Батькам пропонувалося: по-перше, розвивати фізичні й духовні якості дітей; по-друге, створювати в родині атмосферу, що сприяє формуванню твердих моральних якостей, домагатися довіри дітей до батьків; по-третє, прагнути відгородити дітей від розбещуючих джерел інформації і, нарешті, по-четверте, у делікатній і доступній формі знайомити дітей із зародженням життя, застерігати від необдуманих учинків [11].

Уперше питання про статево виховання дітей і підлітків виникло у вітчизняній науково-публіцистичній літературі наприкінці 60-х рр. ХІХ в. Однак тоді під терміном «статево виховання» розумівся не морально-етичний аспект і не виховання культури статі, як це розглядала педагогіка середини й кінця ХХ століття, а лише як гігієнічна просвіта. Передбачалося, що підліткам необхідна сума певних знань про взаємовідношення статі й деякі гігієнічні

навички. Термін «статеве питання» вживався у вітчизняних медико-соціальних і психолого-педагогічних працях рубежу ХІХ-ХХ ст. Менш використовуваним, але не менш відомим, був термін «сексуальна педагогіка», який вперше прозвучав в публікаціях Є. Лозинського і Л. Писарева. Звідси й назви педагогічних публікацій: «Пояснення статевого питання» (Н. Жарінцева, 1907); «Перевтома й сексуальне питання в школі» (Ільїнський В., 1908); «Школа й статеве питання» (І. Сімонов, 1909); «Діти й статеве питання» (К. Сидорович, 1909); «Статеве питання в житті дітей» (В. Каннель, 1909) тощо. Таким чином, на той час статево-рольова соціалізація відбувалась через розв'язання питання статевого виховання дітей та підлітків й найчастіше була включена в контекст «статевого питання», що визнається актуальним у педагогічній думці багатьма педагогами. Поняття ж «сексуальна педагогіка», хоч і введене в науковий обіг, не було популярним серед учених з різних причин: по-перше, на початку ХХ століття все ще продовжувалась інституціоналізація педагогіки як науки, а отже й формування її предметної сфери і структури; по-друге, похідні поєднання від слова «секс» у вітчизняному менталітеті і суспільному дискурсі мали негативні смислові коннотації, а тому не могли претендувати на загальну вживаність і легітимність, тим більше в такій сфері, як виховання дітей [4; 12].

Велика кількість публікацій щодо проблеми статево-рольової соціалізації дітей та підлітків з'являється на сторінках журналів «Вісник виховання», «Виховання й навчання», «Народна освіта», «Російська школа», «Педагогічний збірник», «Педагогічний огляд», згодом навіть почав видаватися спеціальний журнал «Питання статі».

Водночас, наприкінці ХІХ століття поряд з питанням *як, коли, в якому* *обсязі* здійснювати статево-просвіту дітей, виникло питання й про те, *кому* слід займатися проблемами статевого виховання – батькам, лікарям або вчителям. Більшість учасників дискусії з цього питання вказували на доречність учителям спільно з лікарями й гігієністами, виступити на боротьбу із сексуальним неучтвом не тільки дітей, але й їхніх батьків, приділяючи особливо важливу

роль в цій справі організації батьківських і материнських гуртків, клубів, з'їздів, читання публічних лекцій тощо [2; 3; 6; 11].

Висловлюючи думку багатьох педагогів та лікарів, Б. Ліберман у роботі «Що необхідно знати батькам учнів щодо питання про статеве виховання» (1912), наголошував на проблемі спільності фізичної й духовної складових статевої гігієни, вважаючи за необхідне кооперацію в справі статевого виховання родини й школи. На його думку, статеве виховання, не можна зводити до статевої просвіти й фізичній гігієні, оскільки головне місце повинне приділятися розумовому й моральному розвитку, який сприяв би формуванню особистості з моральними переконаннями, здатної протистояти дурному впливу, спокусам [6; 9].

Водночас, багато вчителів та лікарів відзначали, що більшість батьків не підготовлена до впровадження статевого виховання дітей у родині. Вказуючи на те, що 99 % батьків не задовольняють вимогам сексуальної педагогіки Є. Лозинський приділив цьому питанню кілька вагомих публікацій у журналі «Вісник виховання» («Проблеми сексуальної педагогії» (1904), «Нагальні питання нашого статевого життя та моральність» (1910), «Моральний початок в житті та вихованні дитини» (1910), «Новітні проблеми виховання» (1912)).

Розв'язуючи питання підготовки батьків до статевого виховання дітей, Є. Лозинський сформулював вимоги щодо моральних якостей батьків, необхідності дотримання ними норм гігієни, режиму відпочинку та харчування дітей. Висловлюючи думки багатьох педагогів та лікарів, Є. Лозинський створив класифікацію батьків стосовно їхнього ставлення до спеціального завдання сексуального виховання дітей. До *першої категорії* батьків і матерів, він відніс тих, хто, на його думку, взагалі «не доросли до свідомого ставлення щодо своїх виховних завдань і для яких сучасна наукова педагогіка залишається «свого роду китайською грамотою» [7, с.36].

До *другої категорії* Є. Лозинський відніс батьків, яким опікуватися про виховання, а тим більше про сексуальне виховання, просто нема коли через тяжке й безустанне добування засобів до життя.

Подвійної позиції дотримуються батьки *третьої категорії*, які, з одного боку, постійно турбуються про правильне виховання своїх дітей, поширюючи свої турботи на всі сторони й навіть дріб'язку їх життя, а з іншого боку – всіма способами уникають керувати дітьми у всьому, що стосується сексуальної області, і систематично відхиляють усякі розмови з ними на цю тему, мотивуючи це тим, їх самих та виховували.

I, нарешті, *четверта категорія* батьків, які теж свідомо ставляться до своїх виховних обов'язками, але в той же час принципово заперечують необхідність і корисність ознайомлення дітей зі статевою сферою людського життя, вважаючи, що цілком достатньо для здорового сексуального розвитку дитини оточити її чистою сімейно-моральною обстановкою, вилучивши від неї все, що може вплинути на уяву й почуття, вважаючи [7, с. 37.]

Серед багатьох вимог, що стоять перед батьками, Є. Лозинський виділив кілька особливих, наприклад: *«глибока й гаряча взаємна любов між чоловіком і жінкою, що дають життя дитині»*. (Діти, на його думку, які зачаті поза любов'ю, народжуються й ростуть не тільки кволими, позбавленими енергії, але й бідними духовно, так само нездатними до шляхетної пристрасної й любові, як і їх батьки) а це, в свою чергу, залежить від становища жінки у суспільстві, яка примушена одружуватися найчастіше за мотивами, що не мають нічого спільного з почуттями любові, вільної, щирої й глибокої.

Цінним на наш погляд є увага Є. Лозинського до процесу грудного вигодовування дитини. Він засуджує тих жінок, які відмовляються самі годувати своїх дітей груддю й наймають годувальницю, хоча вже давно відомо, що при власному грудному вигодовуванні дитина здоровіше, ніж при годувальниці. До того ж, відомі непоодинокі факти, що для «заспокоєння» дитини або для занурення її в глибокий сон годувальниці п'ють горілку, вино або пиво, що згодом призводить до фізіологічно-психічних наслідків.

Продовжуючи тему вживання спиртних напоїв годувальницями та матерями, Є. Лозинський зазначає цікавий факт щодо європейських та наших жінок, відзначаючи, що наші жінки грішать незрівнянно менш, ніж їх сестри на

Заході, наприклад «у Німеччині жінки п'ють пиво ненабагато менше чоловіків, усюди й у багатьох випадках замість води, французькі жінки п'ють вино, як ми воду, і не тільки за обідом, але й за сніданком і за вечерею. Від такої зміцнілої звички вони не відмовляються, звичайно, навіть стаючи матерями, що не може не позначатися самим пагубним чином на фізичному й духовному здоров'ї малюків, що народжуються, але якщо німецька Гретхен зловживає пивом, а французенка вином, то наша жінка – часм. Цей останній напій, теж впливає на нервову систему новонароджених, що харчуються молоком матері» [7, с. 39].

Етапним у порадах батькам щодо статевого виховання дітей, стала сформульована Є. Лозинським так звана «гігієна цнотливості», яка містить десяти правил включала як фізико-гігієнічну, так і морально-виховну складові.

Отже, перші сім правил програми містили фізико-гігієнічну складову:

1. Обов'язок матері – власне годувати свою дитину.
2. Привчати дитину з найперших днів життя до фізичної та моральної чистоти (гігієна).
3. Необхідне зміцнення нервової системи дітей (сонячне світло, свіже й вільне повітря, різноманітні ігри під відкритим небом, причому при будь-якій погоді) гімнастичні вправи, фізична праця в садах і городах, прогулянки й екскурсії.
4. Діти ніколи не повинні перебувати в бездіяльній стані, оскільки ледарство, нудьга, відсутність фізичного руху повертають дитину до нечистих настроїв, думок, дій.
5. Не слід розпещувати й розслаблювати тіло дитини надмірними й недоречними турботами про його здоров'я, а навпаки – треба загартовувати його із самих ранніх років проти всіляких застуд (фізична праця, прогулянки, носіння відповідного одягу).
6. Суворе дотримання режиму харчування, відповідно віку дитини: обмежити вживання дітям всякого роду пряностей і приправ як-то перець, кориця, ваніль які вкрай шкідливі для молодого організму як для нервів так і для травних органів. Переважною їжею дитячого віку повинні бути: хліб, молоко, мед, рис, крупа, пшоняна каша, картопля, сир, сметана, масло, фрукти, кисле молоко, сироватка, какао, насолоди.
7. Ні в якому разі не треба давати дитині напоїв, що містять у

більшому або меншій кількості алкоголю (хоча раніше лікарі прописували невеликі дози алкоголю для дітей в якості «зміцнювальних засобів»).

За визначенням чисто-фізичних вимог гігієни цнотливості в застосуванні її до сексуального виховання підрастаючого покоління, Є. Лозинський додав ще й *духовні*, які можна звести до трьох положень: 1. Видаляти дитину від такої обстановки й середовища, які можуть виявити на нього дурний вплив. 2. Оточити дитину по можливості всім, що здатне розширити коло його вищих інтересів, розбудити в ньому його кращі здатності й дарування, облагородити почуття й зміцнити волю. 3. Своєчасне ознайомлення дітей з життям роду й вищими завданнями полових функцій людського організму [7, с. 64-72].

Отже, концепція статевого виховання, що була запропонована Є. Лозинським, не тільки узагальнила наявну теорію й практику, намагаючись пристосувати її до вітчизняних реалій, але й суттєво переосмислила підходи закордонних педагогів, підвівши підсумки диспутам про статево виховання, що тривали майже два десятиліття.

Отже, відповідаючи на питання «хто» деякі з педагогів у питання щодо агентів статевої просвіти бачили лише матір або батька, деякі бачать у цьому обов'язок вчителів, або лікарів.... Більшість педагогів зазначала, що на перших порах статева просвіта повинна початися в родині й вестися *матір'ю й батьком*, залежно від їхньої здатності до такого завдання й від близькості до своїх дочок та синів, але в неодмінній згоді один з одним. Звичайно, що тут не може бути шаблону: «в одному сімействі мати буде говорити й з дочкою й із сином, в іншому матір з дочкою, а батько із сином, а в третьому батько не замислюється дати якщо буде потреба путнє пояснення дочкам». Усе залежить від індивідуальності, а ціль пояснень – дати дітям правдиву інформацію щодо походження дітей, прищепити дітям кілька гігієнічних правил і, по можливості, відгородити їх від впливу «непрощених просвітителів». Згодом, коли «вихована у такий спосіб дитина потрапить до школи, то вже й учитель та лікар мають продовжувати справу батьків» [2, с. 154].

З приводу визначення агентів статевої соціалізації дітей та підлітків, привертає увагу досвід директора школи в Кауэр-Дюссельдорф, який, заручившись попередньо згодою батьків, проводив зі своїми учнями бесіди про статево гігієну. Ним була запропонована анкета, серед питань якої було питання й про те «від кого вони бажали б одержати б роз'яснення стосовно статево питань: від батьків, учителів або лікаря?». Цікаве, що ніхто з учнів не побажав одержати відомості із цих питань від батьків, майже одногосно віддаючи перевагу лікареві.

Зазначимо, що в історії вітчизняної педагогічної думки й сучасній літературі, присвячених зазначеній проблемі, часто висувався статево рольовий принцип у сексуальній просвіті дітей: дочок у цих питаннях повинні виховувати матері, а синів – батьки. Так, К. Сидорович у своїй роботі «Діти й статево питання» запропонував дві програми подання відомостей, що пояснюють найважливіший механізм «живої великої Природи» і знайомства з її законами продовження життя – один для дівчинок, іншої – для хлопчиків.

Категорично проти участі батьків у справі сексуального виховання дітей виступає В. Канель у статті «Статево питання в житті дітей», опублікованої в «Віснику виховання» в 1909 році, посилаючись на цитату Клари Цеткін: «Щоб зшити чоботи, має відбутися проба учнівства, а щоб керувати такими тендітними речами, як душі дітей, досить нібито одного материнського інстинкту. Скількох людей перекручує цей сліпий інстинкт, який вважають здатним замінити знання й спеціальну підготовку» [3, с.170].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, визнаючи значимість проблеми статево рольової соціалізації дітей та підлітків, педагогіка того часу сформулювала завдання, що висувалися як перед школою, так і перед батьками: тверде усвідомлення своєї відповідальностей перед майбутніми поколіннями, у плані передачі їм своїх фізичних і духовних якостей; створення такої атмосфери в родині, яка сприяла б формуванню твердих моральних якостей молоді, довіри дітей до батьків; прагнення відгородити дітей від розбещуючих джерел інформації, і, нарешті, у

делікатній і доступній формі дати дитині первісні знання про походження життя, застерегти від необдуманих учинків.

Список використаних джерел.

1. Бельская Г. А. Некоторые вопросы полового воспитания в истории педагогики / Г. А. Бельская // Сов. педагогика. – 1980. – № 9. – С. 57-62.
2. Бялик О. В. Суспільно-історичні передумови статевого виховання учнівської молоді / О. В. Бялик // Молодь і ринок. – № 5. – 2015. – С. 117-123.
3. Зоргенфрей Г. О половом просвещении / Г. Зоргенфрей // Русская школа. – 1905. – № 10-11. – С. 151-160.
4. Канель В. Половой вопрос в жизни детей / В. Канель // Вестник воспитания. – 1909. – № 4. – С. 138-171.
5. Кравець В.П. Сексуальна педагогіка. Навчальний посібник – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – 320 с.
6. Либерман Б. Н. Что необходимо знать родителям учащихся по вопросу о половом воспитании / Б. Н. Либерман // Русская школа. – 1912. – №3. – С. 64-72.
7. Лозинский Е. Проблемы сексуальной педагогики / Е. Лозинский // Вестник воспитания. – 1904. – № 1, 2 – С. 28-74; с. 31-75
8. Лозинский Е. Новые проблемы воспитания / Е. Лозинский // Т. 1. Религия. Нравственность. Сексуальное воспитание. – СПб., 1912. – 287 с.
9. Мижева С. Р. Проблемы полового воспитания в отечественной школе и педагогике конца XIX – начала XX веков: Автореф. дис. на получение наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01. – Пятигорск, 2011. – 20 с.
10. Половцева В. Н. Половой вопрос в жизни ребенка / В. Н. Половцева // Вестник воспитания. – 1903. – № 9. – С. 16-29
11. Трахтенберг А. Половой вопрос в семье и школе / А. Трахтенберг // Воспитание и обучение. – 1913. – № 8. – С. 257-271.
12. Турутина Е. С. Социокультурный и образовательный контекст возникновения вопроса полового воспитания детей в дискурсе российской педагогики // Вестник ТГПУ. – 2010. Выпуск 10 (100). – С. 10-14.